

۲.۳۹۹۱۷
۹۸,۵۱۵

توسعه کشاورزی عدالت محور، مبانی و سیاست‌ها

Justice-Based Agricultural Development, Basics And Policies

تألیف

دکتر حجت ورمزیاری

عضو هیأت علمی دانشگاه تهران

دکتر مصطفی بنی اسدی

عضو هیأت علمی دانشگاه بوعلی سینا همدان

دکتر خلیل کلانتری

عضو هیأت علمی دانشگاه تهران

شماره انتشار ۳۹۹۵
شماره مسلسل ۹۷۷۲

انتشارات دانشگاه تهران

سرشناسه	ورمزیاری، حجت، ۱۳۶۱ -
عنوان و نام پدیدآور	توسعه کشاورزی عدالت‌محور: مبانی و سیاست‌ها/ تألیف حجت ورمزیاری، مصطفی بنی‌اسدی، خلیل کلانتری.
مشخصات نشر	تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات: مجلس شورای اسلامی، مرکز پژوهشها، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	۶۱۸ص: مصور، جدول، نمودار.
فروست	انتشارات دانشگاه تهران؛ شماره انتشار ۳۹۹۵.
شابک	978-964-03-7212-8
وضعیت فهرست‌ریسی	فیبیا
یادداشت	کتابنامه.
موضوع	کشاورزی - ایران - ترویج
موضوع	عدالت اجتماعی - ایران
موضوع	توسعه اقتصادی - ایران - برنامه‌ریزی
شناسه افزوده	بنی‌اسدی، مصطفی، ۱۳۶۵ -
شناسه افزوده	کلانتری، خلیل، ۱۳۴۳ -
شناسه افزوده	دانشگاه تهران. مؤسسه انتشارات
شناسه افزوده	مجلس شورای اسلامی، مرکز پژوهشها
رده‌بندی کنگره	۳۹۸.۴۱۳۹۸ : ۵۵۲.۱۱
رده‌بندی دیویی	۷۱۵.۰۹۵۵ : ۷۱۵.۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	۵۴۱۴۶۰۴

این کتاب مشمول قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و نشریات است. کثیر کتاب به هر روش اعم از فتوکپی، ریسوگرافی، تهیه فایل‌های pdf، لوح فشرده، بازنویسی در وبلاگ، سایت، مجله‌ها و کتاب، بدون اجازه کتبی ناشر مجاز نیست و موجب پیگرد قانونی می‌شود و تمامی حقوق برای ناشر محفوظ است.

عنوان: توسعه کشاورزی عدالت‌محور: مبانی و سیاست‌ها
تألیف: دکتر حجت ورمزیاری - مصطفی بنی‌اسدی - دکتر خلیل کلانتری
ویرایش ادبی: نسترن حسین‌پور

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: ۱۳۹۸

شمارگان: ۲۰۰ نسخه

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران و مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلفان است»

بها: ۷۴۰۰۰۰ ریال

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرشی مقدم - مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

پست الکترونیک: press@ut.ac.ir - تارنما: http://press.ut.ac.ir

پخش و فروش: تلفکس ۸۸۳۳۸۷۱۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	ل
مقدمه.....	۱

بخش اول - کلیات و مفاهیم اساسی.....	۹
فصل اول - تبیین مفهوم عدالت اقتصادی اسلامی.....	۱۱
فصل دوم - تبیین رهیافت اسلامی به رشد اقتصادی.....	۳۵
بخش دوم - نقش کشاورزی در توسعه؛ رویکردهای نوین.....	۴۹
فصل سوم - رژیم‌ها و مدل‌های توسعه کشاورزی.....	۵۱
فصل چهارم - رشد کشاورزی فقرزدا و تنوع بخشی زراعت.....	۷۵
فصل پنجم - اقتصاد روستایی غیرکشاورزی.....	۱۲۹
فصل ششم - عوامل مؤثر بر اثربخشی اقتصاد کشاورزی و غیرکشاورزی در کاهش فقر.....	۱۶۱
فصل هفتم - نقش تاب‌آوری در تحقق تنوع بخشی مزراعت.....	۲۱۵

بخش سوم - الگوی توسعه کشاورزی عدالت‌محور ایران؛ تأکید بر سازماندهی مناسب

نیروی کار بخش کشاورزی.....	۲۷۷
فصل هشتم - بخش کشاورزی و جایگاه آن در الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت و عدالت.....	۲۷۹
فصل نهم - وضعیت کشاورزی خرده‌مالکی ایران و راهکارهای ارتقای رقابت‌پذیری آن.....	۳۱۵
فصل دهم - الگوی توسعه کشاورزی عدالت‌محور ایران.....	۴۵۱
منابع.....	۴۹۵
پیوست (۱).....	۵۳۷
پیوست (۲).....	۵۵۱
پیوست (۳).....	۵۷۹
نمایه.....	۵۸۵
اشکال رنگی.....	۵۹۳

پیشگفتار

امروزه بهبود توأم رشد و عدالت یکی از مهم‌ترین مباحث توسعه است و همه‌جانبه بودن توسعه نیز بر همین مفهوم دلالت دارد. سیاستگذاران باید به‌گونه‌ای برنامه‌ریزی کنند که در کنار تحقق رشد اقتصادی، شاخص‌های عدالت اجتماعی و اقتصادی نیز ارتقا یابد و معیشت پایدار - به‌ویژه برای اقشار فقیرتر - فراهم شود. اتخاذ چنین رویکردی در گرو توجه به پویایی‌ها و بده‌بستان‌های مختلف و دارای پیچیدگی‌های خاصی است که باید در قالب برنامه و مدل مناسب به آن توجه شود. البته، این موضوع به مفهوم اصالت، غایت، تأمین معیشت و کم‌توجهی به ابعاد فرهنگی و فرامادی حیات انسان نیست، بلکه جنبه‌های مادی باید از آن بی‌روشن‌تر و برای رسیدن به حیات معنوی مبتنی بر ارزش‌های متعالی تلقی شوند.

به‌هرحال، با وجود اهمیت و ضرورت تحقق توأم پیشرفت و عدالت، به‌ویژه به‌منظور تحقق برنامه‌ها و سیاست‌های اقتصاد مقاومتی، نیاز به اقدام ملی، جامعی برای تدوین بسته‌ی سیاستی مناسب به منظور هدایت بخش کشاورزی در این چارچوب ضرورت نگرفته است. سؤال اساسی این است که چه رویکردهای کلان و برنامه‌ها و اقدامات اجرایی‌ای باید در بخش کشاورزی اتخاذ شوند تا در کنار رشد تولیدات کشاورزی و بهبود بهره‌وری، معیشت آحاد کشاورزان و روستاییان و عشایر هم بهبود یابد؛ نه اینکه صرفاً هدف سیاستگذاران و مجریان، کالامحوری و رشد محصور باشد. در اثر حاضر سعی شده است پس از نقد و تحلیل مفاهیم رشد و توسعه و عدالت و ارائه دیدگاه جامع درخصوص آنها، مسیر مناسبی برای بخش کشاورزی در تحقق توسعه عدالت‌محور ترسیم شود. در این زمینه، مدل‌ها، رژیم‌ها و سیر اهداف توسعه کشاورزی جهان ارائه شده است تا دیدگاه مناسبی در جهت ضرورت به‌گیری توأم رشد و عدالت شکل بگیرد.

توسعه کشاورزی فقرزدا و توأم کردن پیشرفت و عدالت در بخش کشاورزی بیش از آنکه به دیگر عوامل و پارامترها وابسته باشد، در گرو داشتن برنامه مناسب برای مدیریت نیروی کار بخش کشاورزی است. به‌طوری‌که کشاورزان و روستاییان با داشتن شغل مناسب و شایسته، معیشت خانوار خود را تأمین کنند و درعین‌حال، ارزش افزوده بخش نیز ارتقا یابد. شایان ذکر است که بخش کشاورزی دارای زیربخش‌های مختلفی است که مدیریت بهینه نیروی کار بخش کشاورزی باید باتوجه‌به ویژگی‌های هریک از آنها و تعاملات مرتبط انجام شود. علی‌رغم این موضوع، شواهد حاکی از آن است که سیاست‌ها و برنامه‌های بخش کشاورزی کشور، عمدتاً براساس نگاه انفکاک‌ی و جزئی‌نگرانه تدوین شده‌اند؛ به این مفهوم که برای هریک از زیربخش‌های کشاورزی، مانند: زراعت، باغبانی، دام و طیور، شیلات، جنگل و مرتع و غیره و صنایع پسین و پیشین، معمولاً به‌صورت مستقل و فارغ از پیوندهای بین آنها برنامه‌ریزی

شده است. در حالی که این زیربخش‌ها به‌مثابه اجزای یک نظام بوده و باید در تعامل با یکدیگر بتوانند در تحقق اهداف متعالی بخش کشاورزی، مانند امنیت غذایی پایدار، بهبود معیشت روستاییان و عشایر و فقرزدایی و حفظ منابع پایه تولید نقش‌آفرینی کنند. در حقیقت، کشور فاقد برنامه راهبردی توسعه کشاورزی، به‌ویژه در حوزه نیروی کار، بوده است. به‌نحوی که در آن، چشم‌انداز بخش در زمینه خلق ارزش افزوده و اشتغال‌زایی پایدار، مشخص و ملزومات تحقق آن، به‌ویژه در حوزه تعاملات درون‌بخشی و خطوط راهبردی نحوه توزیع عوامل تولید در بین زیربخش‌ها، تعیین شده باشد. به دلیل نبود چنین برنامه‌ای است که دستگاه اجرایی مرتبط، در بسیاری از موارد دچار روزمرگی می‌شود و برخلاف رویکرد الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت و عدالت، ناتوان از توجه هم‌زمان به بهبود معیشت کشاورزان، رشد بهره‌وری تولیدات کشاورزی و حفاظت از منابع پایه تولید می‌شود.

بسیار از آمارها حاکی از چالش‌های اساسی و نهادینه‌شده در بخش کشاورزی هستند و این بخش از بهره‌وری ناسی برودار نیست و با وجود گشت سالیان متمادی، تحول اساسی در این خصوص اتفاق نیفتاده است. بخش کشاورزی در فضای رقابت‌های جهانی و تحولات اجتماعی، محیط‌زیستی و جمعیت‌شناختی سریع در صورت عدم بازنگری در سیاست‌ها و راهبردهای خود و عدم برخورداری از حمایت‌های کافی، از نقش تاریخی مستمر در پیشرفت و تعالی ملی ناتوان خواهد بود. برای نمونه، در صورت عدم تغییر رویکردهای اشتغال‌آفرینی کشاورزی، پدیده به‌سرعت در حال گسترش شهرنشینی، فارغ از دلایل و عوامل خود، تغییر کاربری اراضی کشاورزی را تشدید و در نتیجه، امنیت غذایی کشور را تهدید خواهد کرد؛ بنابراین انداختن طرح نو و تجدید ساختارها و الگوهای اشتغال در بخش کشاورزی با توجه به واقعیت‌های موجود و تغییرات بی‌رحمی، به منظور تحقق توسعه کشاورزی عدالت‌محور و بهبود توان رقابت‌پذیری بخش، بسیار ضروری به نظر می‌رسد. لذا محور اساسی کتاب حاضر، ارائه الگوی چندمنظوره برای مدیریت بهینه نیروی کار کشاورزی است. در اینجا مؤلفان سعی داشته‌اند فارغ از دیدگاه سنتی که کشاورزی را صرفاً محدود به درون مزرعه و رشد تولید محصولات خام خاص می‌داند، رویکرد نوینی را مطرح کنند که در آن، بخش کشاورزی به زیربخش‌های مختلف و پیوندهای پسین و پیشین توجه کند و در کنار رشد بهره‌وری و تولید محصولات کافی، ریسع مسئولانه‌تری را در قبال روستاییان و عشایر و محیط‌زیست پیش بگیرد؛ بنابراین الگوی مدیریت نیروی کار بخش کشاورزی، در قالب تنوع‌بخشی مزرعه، اعم از ساختاری و کشاورزی، مطرح شده است. در این زمینه برای نخستین بار نحوه راهبری هم‌زمان تولید کافی محصولات اساسی و دارای قابلیت سرمایه‌بری بسیار و محصولات کاربرتر و دارای ارزش افزوده بیشتر، ارائه شده است. تبیین تجارب تنوع‌بخشی مزرعه در جهان نیز دانش بیشتری را در اختیار سیاست‌گذاران و مجریان قرار داده است. البته گام‌های این الگو به نحوی طراحی شده‌اند که خودکفایی پایدار به اسم افزایش جذابیت بخش کشاورزی و تولید محصولات

کاربر و دارای ارزش افزوده زیاد و تنوع بخشی قربانی نشود و اجرای این الگو می تواند به تحول اساسی در بهره‌وری بخش کشاورزی، به‌ویژه در حوزه محصولات اساسی بینجامد.

در واقع، کتاب حاضر سعی کرده است ضرورت برقراری پیوندهای درون بخشی و رئوس کلان برنامه‌ریزی راهبردی بخش کشاورزی و راهکارهای مرتبط را ارائه کند. البته از آنجاکه اجرای این الگو در گرو توجه به بسیاری از عوامل دیگر، مانند: نهادسازی، تأمین مالی، تقویت سرمایه اجتماعی، مدیریت پایدار منابع طبیعی و غیره است، لذا به‌طور کلی، عوامل مؤثر در توسعه کشاورزی عدالت‌محور، در قالب یک مدل بررسی و تبیین شده‌اند. این مدل می‌تواند اساس برنامه‌ریزی و حرکت راهبردی وزارت جهاد کشاورزی در مدیریت اصولی نیروی کار کشاورزی با تنوع بخشی مزرعه باشد و آن را از روزمرگی و خلاصه کردن توسعه کشاورزی به تولید برخی محصولات خام نجات دهد. راه‌اندازی و توسعه بنگاه‌های کوچک و متوسط دانش‌بنیان بر چارچوب زنجیره ارزش نیز به‌عنوان پیرشان الگوی سازماندهی بهینه نیروی کار کشاورزی و تحقق توسعه کشاورزی عدالت‌محور مطرح و فرایند آنها تبیین شده است. این بنگاه‌ها اجرای مؤثر الگوی مذکور را به‌خصوص با سازماندهی واحدهای خرده‌مالکی تسهیل می‌کنند. توسعه مراکز رشد و کارآفرینی و ستادها و مراکز خدمات تحقیق و توسعه‌ای به واحدهای تولید کشاورزی نیز در همین زمینه مدنظر قرار گرفته است. در نهایت هم راهکارهای عملیاتی گوناگونی برای تحقق توسعه کشاورزی عدالت‌محور در حوزه‌های مختلف مطرح شده‌اند که از جمله آنها می‌توان به بهبود نظام اجرایی کشاورزی، افزایش محلی گرایی در برنامه‌ریزی کشاورزی، تقویت ظرفیت مدیریت پروژه در بخش کشاورزی، تحقق نگاه سرزمینی و خوشه‌ای به توسعه صنایع فراوری کشاورزی، نوسازی نظام بازاریابی محصولات کشاورزی، تدوین سازوکار نقش آفرینی مزارع جامعه محلی در مدیریت پایدار منابع طبیعی، طراحی مدل‌های کسب و کار مناسب به منظور کاهش نشاند آمدی، به رسمیت شناختن عملی حقوق مالکیت فردی درختان با رعایت ملاحظات مرتبط، افزایش دانش و احساس تعلق و تعهد جامعه محلی به منابع طبیعی، توسعه کسب و کارهای خانگی روستایی، به‌کار برد زنجیره‌ای و برون سپاری و غیره اشاره کرد. به‌طور کلی رویکردهای نوآورانه به موضوع، سبب نمایان این تر نسبت به کتب نگارش یافته یا ترجمه شده توسعه کشاورزی در کشور شده که تعداد آنها نیز انگشت شمار است. همچنین در کتاب حاضر، برای اولین بار سیاست‌های اجرایی و اقدامات بخش کشاورزی، براساس سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی احصا شده‌اند. مباحث مطرح شده در این کتاب می‌تواند در بازنگری جدی سیاست‌ها، راهبردها، برنامه‌ها و اقدامات بخش کشاورزی به‌عنوان مبنا استفاده شود.

اثر کنونی، در کنار موضوعات یادشده، تصویر نسبتاً جدیدی را از اهمیت بخش کشاورزی ایران با رویکرد جامع و حتی الامکان با آمار، از ابعاد محیط‌زیست، امنیت ملی، فرهنگی، توزیع درآمد روستایی، اشتغال آفرینی، درآمدزایی، اثربخشی بر دیگر بخش‌های اقتصادی ایران و ارزآوری، ارائه کرده است.

همچنین شواهدی در این اثر مطرح شده‌اند که نشان‌دهنده و تبیین‌کننده تبعیض علیه بخش کشاورزی در کشور هستند. در اینجا سعی شده است مبانی سوگیری ضدکشاورزی در ایران نقد و بررسی و پاسخ متقنی به سؤالاتی داده شود که اقدام به تشکیل درخصوص نقش بخش کشاورزی در توسعه ملی می‌کنند. در خاتمه کتاب در قالب سه پیوست، برخی موضوعات تکمیلی مطرح شده‌اند. نظر به اینکه تنوع بخشی مزرعه یکی از موضوعات اساسی این کتاب بوده است، ابتکار «توسعه کسب‌وکارها و صنایع کشاورزی آفریقا» در پیوست اول کتاب ارائه شده است که می‌تواند مورد استفاده برنامه‌ریزان کسب‌وکارها و صنایع کشاورزی کشور قرار گیرد. این ابتکار با هدایت سازمان توسعه صنعتی سازمان ملل، تهیه شده و از جامعیت و نوآوری برخوردار است. در پیوست دوم، روش خاصی با عنوان «تحلیل را بردی و نظام حمایت از دانش» ارائه شده است. در این روش، اثرات سرمایه‌گذاری عمومی در بخش‌های مختلف بر کاهش فقر و تحقق رشد اقتصادی بررسی و تصمیمات آگاهانه در مورد اولویت فعالیت‌های اقتصادی ارائه می‌شود. در پیوست سوم نیز فهرستی از شاخص‌هایی مطرح شده است که با استفاده از آنها می‌توان میزان موفقیت سیاست‌های توسعه کشاورزی را در توأم‌سازی رشد و عدالت ارزیابی کرد.

علاوه بر سابقه و فعالیت‌های علمی، عملی و تجربه سیاستگذاری مؤلفان، استفاده از نظرات کارشناسان مجرب و صاحب‌نظاتی که دو ویژگی اطلاعات علمی به‌روز و تجربه اجرایی را در تخصص‌های مرتبط با توسعه کشاورزی، نوآمار دارند، در سایه الطاف الهی، سبب غنای هرچه بیشتر این اثر شده است. امید است این کتاب در مسیر تدوین الگوی پیشرفت و عدالت در بخش کشاورزی و ارائه راهبردهای مناسب و تدوین طرح‌ها یا لوایح قانونی، اثرگذار باشد. به‌طور کلی، کتاب حاضر می‌تواند مورد استفاده طیف متنوعی از افراد، شامل: کارشناسان، مدیران، سیاستگذاران بخش کشاورزی اعم از قوه مجریه و مقننه، اعضای هیئت علمی و دانشجویان تحصیلات تکمیلی به‌خصوص در رشته‌های مدیریت و توسعه کشاورزی، توسعه روستایی و اقتصاد کشاورزی در حوزه‌های پژوهشی و آموزشی قرار گیرد. در نهایت نیز شایان ذکر است که در اثر حاضر با وجود همه تلاش‌ها، به‌دلیل کاستی‌هایی وجود خواهد داشت؛ بنابراین قدردان عزیزانی هستیم که با ارائه نظرات خود، ما را در تکمیل هرچه بیشتر این اثر یاری دهند.